

ISTRAŽIVANJE SOCIJALNE DIMENZIJE UPRAVLJANJA RAZVOJEM ZAŠTIĆENIH PODRUČJA NA PRIMJERU JAVNE USTANOVE „NACIONALNI PARK PLITVIČKA JEZERA

Datum prijave: 6.10.2013.

UDK 338:502.4

Datum prihvaćanja: 22.11.2013.

Stručni rad

mr.sc. Branislav Šutić, prof, mr.sc. Vlatka Ružić, dipl.oec.
 Veleučilište „Nikola Tesla“ u Gospiću
 Bana Ivana Karlovića 16, 53000 Gospić, Hrvatska
 e-mail: vlatka.ruzic@gmail.com

SAŽETAK - U upravljanju zaštićenim područjem prisutni su različiti utjecaji; politički utjecaj koji se odražava primarno kroz proces donošenja zakonskih okvira upravljanja; ekonomski kojim se prati uspješnost upravljanja pojedinim zaštićenim područjem te ekološki kojim se nadzire ispunjavanje temeljnih funkcija zaštićenog područja. Utjecaj koji je u istraživanjima često zanemaren, ali izrazito vidljiv u upravljanju zaštićenim područjem je socijalni. S namjerom da se utvrdi do sada neistražena razina socijalnog utjecaja u upravljanju zaštićenim područjem, u travnju 2012. je napravljena dubinska analiza socijalnih aspekata na koje utječe upravljanje najstarijim nacionalnim parkom u Republici Hrvatskoj - Plitvičkim jezerima, te su izvedeni zaključci prikazani u ovom radu; u analizu su uključene sve relevantne eksterne i interne varijable, kako bi se utvrdilo da je utjecaj upravljanja zaštićenim područjem na socijalne varijable znatan te da posredno utječe i na sve ostale upravljačke varijable zaštićenog područja.

Ključne riječi: socijalna dimenzija, upravljanje, zaštićeno područje, Nacionalni park Plitvička jezera

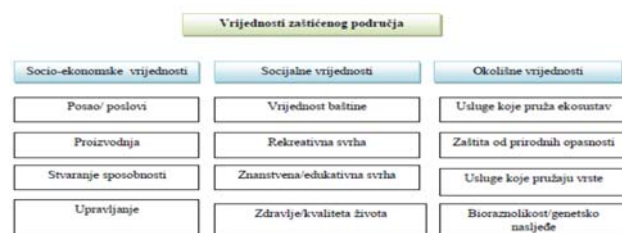
SUMMARY - In protected area management numerous influences are present; political impact presents itself through defining legal framework, economic influence looks after successful management of protected areas, and ecological examines that basic functions of protected area are fulfilled. Impact that is mostly neglected in all researches but is at the same time vital in protected area management is social impact. With the intent to determine the level of protected area management on social impact, in april 2012. a deep analyses of social impacts was made in the oldest national park in Croatia- Plitvice lakes - and the results are presented in this work; the analysis included all relevant external and internal variables, in order to determine if the impact on social variables of protected area management are relevant and that it has great impact on all other managing variables of protected area.

Key words: social dimension, management, protected area, Plitvice lakes national park

1.UVOD

Upravljanje zaštićenim područjem karakterizira prisutnost različitih utjecaja, koji su primarno političke, ekonomske i ekološke prirode; provedena analiza u ovome radu napravljena je upravo uzimajući u obzir socijalne utjecaje, koji su kao temeljno određenje države definirani i čl.1. Ustava Republike Hrvatske (NN 56/90), posebno ako je poznato da vrijednosti zaštićenog područja nisu isključivo ekološke, već socio-ekonomske i socijalne (EEA Report, 2012) odnosno da se iste mogu kategorizirati kako je prikazano na shemi:

HEMA 1: UKUPNE VRIJEDNOSTI ZAŠTIĆENOG PODRUČJA

Izvor: European Environmental Agency Report, No 5/2012

Promatrano područje - Nacionalni park Plitvička jezera - zaštićeno je područje koje se prostire na ukupno 294 km², od čega se 92% površine odnosi na prostor Ličko-senjske županije dok se preostali dio odnosi na Karlovačku županiju; unutar navedenih dviju županija nalaze se ukupno četiri općine: Općina Plitvička jezera, Općina Rakovica, Općina Vrhovine, Općina Saborsko te ukupno 23 naselja. Prema popisu iz 2011. godine, navedeno područje ima oko 8.700 stanovnika (DZS; 2012).

Zbog geografske posebnosti lokacije na kojima su smještena Plitvička jezera, relativno slabe prometne povezanosti (do unatrag nekoliko godina) te činjenice da je to nekada bio izoliran, siromašan i nerazvijen kraj, nakon završetka rata bio je problem pronaći djelatnike; znatan dio današnjih zaposlenika čine upravo stanovnici okolnih općina sa nižom stručnom spremom koji su zapošljavani kako bi se spriječilo raseljavanje područja. Iz navedenog razloga od rata do unatrag nekoliko godina zapošljavanje djelatnika na poslove za koje je potrebna viša i visoka stručna sprema provodilo se javnim natječajem dok su za sezonske i ostale poslove unajmljivani stanovnici

¹ Prema proširenju granica iz 1997. godine

lokalnih općina, uglavnom članovi uže i šire obitelji stalno zaposlenih u Ustanovi. Trend zapošljavanja lokalnog stanovništva počeo je značajnije opadati sukladno pokretanju procesa pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji, odnosno potpunom primjenom zakona sukladno kojima su pojedine skupine kandidata ostvarivale pravo prednosti (branitelji, djeca branitelja, nacionalne manjine) neovisno iz kojeg dijela

TABLICA 1: POPIS STANOVNIŠTVA OPĆINA KOJE GRANIČE S NP PLITVIČKA JEZERA

Godina	Županija	Općina	Općina	Općina	Općina	Ukupno
	Ličko-senjska	Plitvička jezera	Saborsko	Vrhovine	Rakovica	
2001.	53.677	4.668	860	905	2.623	9.056
2011.	51.022	4.358	645	1.408	2.401	8.812

Izvor: autori prema podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS)

2. PODRUČJE ANALIZE

Javna Ustanova „Nacionalni park Plitvička jezera“ upravlja Nacionalnim parkom; osnovna djelatnost Ustanove je zaštita, održavanje i promicanje Nacionalnog parka u cilju zaštite i očuvanja izvornosti prirode, osiguravanje neometanog odvijanja prirodnih procesa i održivog korištenja prirodnih dobara, te nadzor provođenja uvjeta i mjera zaštite prirode na području kojim upravlja u skladu sa zakonskim odredbama. Osim primarne, Ustanova obavlja i djelatnosti koje se odnose na prihvat, informiranje, vođenje i prijevoz posjetitelja vlastitim prijevoznim sredstvima, ugostiteljsko-turističku djelatnost te trgovinu na malo suvenirima, prehrambenim i neprehrambenim proizvodima (Izvadak iz sudskog registra, 2012). Djelatnost Ustanove obavlja se u četiri hotela, dva autokampa, tri restorana, malim parkovnim objektima te devet trgovina i suvenirnica kojima Ustanova upravlja i čijim приходima raspolaže. NP Plitvička jezera jedino je zaštićeno područje koje bilježi više od milijun posjetitelja godišnje (više od 50% u odnosu na kumulativ svih ostalih nacionalnih parkova), kao rezultat tržišno orijentirane poslovne strategije kojoj značajno doprinosi status UNESCO-o lokaliteta; sa prosječnim godišnjim prometom od 210 milijuna kuna odnosno dobiti u iznosu od cca 30 milijuna kuna, NP Plitvička jezera osigurava si financijsku autonomiju u smislu razvoja, investicija i ulaganja u zaštitu područja. Uz sve navedeno NP Plitvička jezera u ekonomskom smislu predstavlja najvećeg poslodavca u Ličko-senjskoj županiji i najvećeg poslodavca među ostalim zaštićenim područjima te jednog od većih poslodavaca u Republici Hrvatskoj; razmjer veličine

4.1. TREND ZAPOŠLJAVANJA U PARKU

Utvrđeni trendovi pokazuju da su stanovnici područja koja okružuju Nacionalni park oduvijek

ustanove kao poslodavca prikazan je u sljedećoj tablici: **TABLICA 2: PRVIH PET PODUZETNIKA U LIČKO-SENJSKOJ ŽUPANIJI PREMA BROJU ZAPOSLENIH U 2010.**

RANG	NAZIV	SJEDISTE	BROJ ZAPOSLENIH
1	JUNACIONALNI PARK PLITVIČKA JEZERA	PLITVIČKA JEZERA	767
2	LIKACESTE d.o.o.	GOSPIĆ	200
3	Ugostiteljski obrt MACOLA	PLITVIČKA JEZERA	170
4	METALNA OPREMA d.o.o.	SENJ	87
5	LAVIŠKULIN d.o.o.	GOSPIĆ	78

Izvor: Fina, središnji ured; Zagreb, lipanj 2011.

Isti trend u smislu broja zaposlenih zadržan je i u 2011. i 2012. godini; uzimajući u obzir povećan interes za posjetom Nacionalnom parku Plitvička jezera, za očekivati je da će i u nadolazećem razdoblju Nacionalni park zadržati poziciju najvećeg poslodavca u regiji. Hrvatske dolazili, čime se povećala konkurentnost zbog čega je jedan dio lokalnih (posebno sezonskih) radnika ostao bez posla. Ipak, neovisno o novonastalim okolnostima, analiza je pokazala da postoje određeni socijalni trendovi za koje se očekuje da će biti prisutni i u sljedećem razdoblju.

3. METODOLOGIJA PROVEDENE ANALIZE

Analiza je provedena u travnju 2012. godine; korištene su metode univerzalne i kauzalne indukcije, metoda deskripcije te statistička metoda sukladno dostupnim statističkim podacima iz Ustanove, Ureda Turističkih zajednica okolnih općina te osobnih spoznaja autora. Važno je naglasiti da do sada nikada nisu provedene slične analize na području niti su postojeći statistički podaci obrađivani na način da se iz istih može izvesti zaključak o prisutnim socijalnim trendovima.

4. REZULTATI ANALIZE

U proučavanju utjecaja upravljanja Nacionalnim parkom na socijalne varijable uočeni su sljedeći trendovi:

- Trend zapošljavanja glavninom lokalnih stanovnika navedenih općina u Nacionalnom parku;
- Trend samozapošljavanja stanovnika navedenih područja putem ponude privatnog smještaja;
- Trend prema kojem je struktura kadrova zaposlenih u Parku izravno ovisna o lokaciji na kojoj je Park smješten

gravitirali prema zapošljavanju u istom i bili primaran izbor prilikom zapošljavanja primarno iz ekonomskih razloga; u 1960. godini Park je zapošljavao 328 radnika; deset godina kasnije broj zaposlenih se

udvostručuje (546) dok pravu ekspanziju zapošljavanja doživljava u 80-im (1.056) odnosno krajem 80-ih godina (1.876 radnika) neposredno prije početka Domovinskog rata (Vidaković, 1989). Danas (2013.) Park zapošljava oko 700 zaposlenih radnika na neodređeno vrijeme čiji se broj povećava na 1.000 tijekom sezone. Pritom je važno naglasiti da su kroz povijest zapošljavanja u Parku prednost imali stanovnici općina koje graniče s Parkom ili čine sastavni dio istog. Socijalni aspekt utjecaja Parka na okolno područje primarno je vidljiv kroz element zapošljavanja u smislu da gotovo 95% zaposlenih u Parku ima prebivalište unutar četiri navedene općine; sekundarni efekt turističkog razvoja na socijalni aspekt vidljiv je kroz samozapošljavanje - znatan dio kako zaposlenih u Parku kojima to predstavlja dodatan izvor prihoda tako i dio lokalnog stanovništva koje boravi na prostoru unutar i na granicama Parka ostvaruje znatne prihode od ponude privatnog smještaja.

4.2. TREND SAMOZAPOŠLJAVANJA

Tijekom godina lokalno je stanovništvo iz skromnih uvjeta u razdoblju od 2000. do danas putem prihoda od turizma počelo ostvarivati relativno visoka primanja, primarno putem ponude smještaja (iznajmljivanja smještajnih jedinica) budući da Nacionalni park raspolaže isključivo hotelskim smještajem odnosno ponudom hotelskog smještaja i kamping prostora. Lokalno je stanovništvo prepoznalo potrebu proširenja ponude privatnim smještajem koji pokriva cjenovnu kategoriju turista koji nisu konzumenti hotelskih usluga, što se pokazalo korisnim osobito u vrijeme vrhunca turističke sezone kada kapaciteti Nacionalnog parka postaju nedostatni za prihvat ukupnog broja posjetitelja koji žele boraviti na prostoru Parka. Dugoročno, privatni iznajmljivači postaju značajna dopuna smještajnoj

stanovništva unatoč relativno visokom potencijalu proizvodnje eko-proizvoda odnosno razvoja ruralnog turizma koji bi u tom kontekstu bio kompatibilan i s potrebama same Ustanove. Većina vlasnika soba za iznajmljivanje ujedno su i zaposleni u Nacionalnom parku čime im to postaje dodatni izvor prihoda uz onaj osnovni, te se većina članova obitelji istih bave iznajmljivanjem soba. Nacionalni park raspolaže sa ukupno 800 ležajeva iz čega se može zaključiti da to nije niti približno dovoljno za pokrivanje potražnje tako da privatni smještaj ne čini konkurenciju Nacionalnom parku već kvalitetnu dopunu istog. Koncentrični krug razvoja privatnog smještaja oko granica Nacionalnog parka najkvalitetnije je razvijen od naselja Jezerce, Mukinja, Rastovača te Rakovica dok je dio oko Vrhovina nedovoljno razvijen unatoč činjenici da je prolaz kroz Otočac i Vrhovine najbliži put za posjetitelje koji dolaze iz smjera Italije, Slovenije odnosno Istre i Kvarnera. Razlog djelomično leži u činjenici da je taj kraj slabo naseljen ili je naseljen isključivo stanovništvom podmakle dobi iako je na tom području najaktivnija prodaja domaćih

ponudi Parka budući da sezona ne traje šest već deset i više mjeseci, što osigurava donekle siguran izvor prihoda. Sa druge strane, konkurencija među samim iznajmljivačima postaje sve naglašenija što je vidljivo iz porasta broja registriranih iznajmljivača privatnog smještaja u dvije općine smještene unutar granica Nacionalnog parka koje ostvaruju najveći broj noćenja u privatnom smještaju u razdoblju od 1998. do 2010. godine:

TABLICA 3: PREGLED REGISTRIRANIH IZNAJMLJIVAČA, LEŽAJEVA I NOĆENJA U OPĆINI RAKOVICA OD 1998. DO 2010.

Godina	Broj registriranih iznajmljivača	Broj registriranih ležajeva	Ostvaren broj noćenja
1998.	3	23	112
1999.	9	70	348
2000.	28	185	2057
2001.	50	318	3858
2002.	67	413	7568
2003.	85	498	10.683
2004.	101	620	12.244
2005.	102	691	16.605
2006.	119	746	20.653
2007.	113	753	22.492
2008.	110	754	25.062
2009.	113	758	26.263
2010.	115	790	27.711

Izvor: autori prema statistici TZ Općine Rakovica

Primjetno je da je prihod od iznajmljivanja smještaja odnosno ponude polupansiona i pansiona isključivi izvor prihoda lokalnog

proizvoda (sir, rakija, med) na štandovima uz prometnicu. Pregled povećanja broja privatnih iznajmljivača u općini Plitvička jezera je kako slijedi:

TABLICA 4: PREGLED REGISTRIRANIH IZNAJMLJIVAČA, LEŽAJEVA I NOĆENJA U OPĆINI PLITVIČKA JEZERA OD 1998. DO 2010. GODINE

GODINA	Broj iznajmljivača	Broj ležajeva	Ostvaren broj noćenja
1998.	59	310	3077
1999.	70	370	1476
2000.	106	540	7475
2001.	135	695	9749
2002.	157	841	15366
2003.	182	1000	23224
2004.	186	1085	28618
2005.	187	1183	36121
2006.	210	1272	41735
2007.	210	1265	47318
2008.	210	1265	50547
2009.	216	1300	49394
2010.	202	1292	48558

Izvor: autori prema statistici TZ Općine Plitvička jezera

Stanje i položaj privatnih iznajmljivača unutar i uz granicu Nacionalnog parka prikazani su po naseljima - u krugu se nalazi broj iznajmljivača po naseljima dok se naziv naselja nalazi u blizini kruga. Tako su u naselju Jezerce koje je svega dva kilometra udaljeno od ulaza u Park smještene čak 44 iznajmljivača; drugo po brojnosti iznajmljivača je naselje Rastovača koje je svega par stotina metara udaljeno od glavnog ulaza u Park, Ulaza I. i koje je upravo zbog pješačke udaljenosti od ulaza najtraženije od strane gostiju. Konkurencija između privatnih iznajmljivača i Ustanove nije prisutna budući da se smještajni objekti Parka pune uglavnom gostima koji dolaze

4.3. TREND KADROVSKE STRUKTURE ZAPOSLENIH U PARKU

Još jedan značajan utjecaj na socijalni aspekt vidljiv je kroz analizu strukture kadrova. Kada se analizira struktura kadrova vidljivo je da je ista direktno ovisna o samoj lokaciji Nacionalnog parka koji je iako relativno blizu gradskih središta, ipak do neke mjere izoliran slijedom prirodnih karakteristika iz čega proizlazi da se glavnina zaposlenih djelatnika iz primarno ekonomskih razloga (manji trošak u smislu osiguranja smještaja, naknade putnih troškova, naknade za udaljenost i sl.) zapošljava iz naselja koja se nalaze unutar ili graniče s Parkom. Kvalifikacijska struktura zaposlenika Ustanove pokazuje dominaciju osoba sa završenom srednjom stručnom spremom (čak i na pozicijama koje zahtijevaju višu ili visoku stručnu spremu) odnosno zaposlenika s niskom kvalifikacijom tj. prekvalifikacijom što je uvjetovano prirodom posla koji se obavlja, uzimajući u obzir da najveći dio zaposlenih odnosi na zaposlene u uslužnoj djelatnosti - konobare, kuhare, pomoćno osoblje, informatore, recepcionare, sobarice - dok je osoba sa VSS relativno malo u odnosu na ukupnu masu zaposlenih i u odnosu na potrebe za istom sukladno aktu o sistematizaciji, iako je broj istih promatrano u razdoblju od 10 godina u relativnom (iako nedovoljnom) porastu.

organizirano, odnosno da je struktura gostiju takva da omjer organiziranih gostiju u odnosu na individualne iznosi 70:30. Također, lokacija na kojoj su smješteni hoteli kojima upravlja Ustanova zaštićena je u odnosu na sve druge lokacije jer se nalazi u neposrednoj zoni zaštite - odnosno ekskluzivna je - što je također bitan motiv za odluku dijela individualnih gostiju. U razdoblju od travnja do listopada, međutim, i hotelski i privatni smještajni kapaciteti jednako su dobro popunjeni, a procjene pokazuju da u navedenom razdoblju čak i nedostaje dio smještajnih kapaciteta u odnosu na potražnju.

SHEMA 2: GRANICE NACIONALNOG PARKA I LOKACIJA PRIVATNIH IZNAJMLJIVAČA

Izvor: A. Bionda, NP Plitvička jezera (prema naputku autorice)

TABLICA 5. ODNOS ZAPOSLENIKA S VISOKOM STRUČNOM SPREMOM I OSTALIH ZAPOSLENIKA

	2000	2005	2010
VSS	12	20	35
Ukupno	509	634	876
%	2%	3%	4%

Izvor: Odjel pravnih, kadrovskih i općih poslova, JU NP PJ, 2012.

Iz tablice je vidljivo da se postotak visoko obrazovanih (samo VSS) u zadnjih deset godina kretao oko 3% dok je znatnije povećanje broja visoko obrazovanih zabilježeno tek 2010. godine. Razlog tome leži u dvije činjenice - lokalno stanovništvo rijetko generira kadrove koji dosegnu viši stupanj obrazovanja odnosno većina ih se odmah nakon završetka srednje škole (većinom uslužna usmjerenja - konobar, kuhar) zaposle u struci; drugi razlog je slab interes visoko obrazovanih da se duže zadrže na području Nacionalnog parka budući da isti ne osigurava dovoljan broj sadržaja za mlade ljude odnosno mlade obitelji te je iz navedenog razloga fluktuacija visoko obrazovnog kadra izrazito velika te se isti relativno kratko (do 6 do 10-ak godina) zadržavaju u Parku. Kada se radi o višim stupnjevima obrazovanja, u promatranom razdoblju u Ustanovi je bio zaposlen jedan doktor znanosti, 2006. godine Ustanova je dobila i jednog magistra znanosti dok je 2008. dobila još dva magistra znanosti. Godine 2006. doktor znanosti napušta Ustanovu, a jedna osoba

magistrira, a jedna doktorira dok se jedna s titulom doktora znanosti zapošljava te Ustanova trenutno (2013.) zapošljava dva doktora znanosti i tri magistra znanosti, što iznosi 0,5% od ukupnog broja zaposlenih u 2013. godini.

TABLICA 6: ODNOS ZAPOSLENIKA SA SREDNJOM STRUČNOM SPREMOM I UKUPNIH ZAPOSLENIKA OD 2000. DO 2010.

	2000	2005	2010
SSS i niže*	438	535	748
Ukupan broj zaposlenih	509	634	876
%	86%	84%	85%

Izvor: Odjel pravnih, kadrovskih i općih poslova JU NP PJ, 2012. / *NKV,PKV,NSS,KV,SSS

U navedenom, najveći udio odnosi se na osobe sa SSS koji se u apsolutnom iznosu kreću od 299 (2000.g) do 748 (2010.g.); kao drugi najbrojniji ističu se zaposlenici s NKV koji u promatranom razdoblju nije prešao apsolutni iznos od 166 zaposlenih (u 2009.i 2010.) dok se ostalo odnosi na zaposlenike sa PKV-om, NSS-om i KV-om. U ukupnom broju zaposlenih u posljednjih 10 godina udio zaposlenih sa srednjom i nižom stručnom spremom varira između 84 - 86% u odnosu na ukupan broj zaposlenih. Još jedan sa socijalnog aspekta zanimljiv podatak je i broj sezonski zaposlenih radnika koji imaju prebivalište u području Parka koji godinama zbog ekonomskih razloga bivaju angažirani na određeno vremensko razdoblje i koji smatraju da bi nakon određenog broja godina trebali dobiti status stalnih radnika (zbog dugi niz godina izrazito prisutnog osjećaja „društvenog“ koji proizlazi iz činjenice da je gotovo sva smještajna i ugostiteljska struktura izgrađena zajedničkim naporima radnika u socijalizmu, čiji potomci čine glavninu trenutno zaposlenih, ali i onih koji su u statusu višegodišnjih sezonaca); isti ne pokazuju razumijevanje prema radnoj snazi koja dolazi izvan granica nacionalnog parka i koja je jednako konkurentna na radna mjesta i poslove koje isti obavljaju budući da je Nacionalni park državna ustanova u kojoj svi državljani Republike Hrvatske imaju jednako pravo konkurirati na ponuđena radna mjesta.

5. ZAKLJUČAK

Provedena analiza pokazala je da u Nacionalnom parku Plitvička jezera postoji izrazito naglašen socijalni aspekt koji je rezultat društvenih uređenja u kojima se Ustanovom upravljalo kroz povijest i u kojima je socijalna dimenzija bila izrazito prisutna; socijalni aspekt se manifestira kroz nekoliko trendova koji su uvjetovani i povijesnim razvojem, geoprometnim položajem i intencijom da se zaustavi depopulacija kraja koja je u konačnici rezultirala postojećom kadrovskom politikom.

Može se zaključiti da lokalno stanovništvo ima relevantan utjecaj na razvoj zaštićenog područja u smislu smanjenja troškova sa aspekta zaštićenog područja kao poslodavca te osiguranja identiteta područja kao dodane vrijednosti za turista; zaštićeno područje ima također relevantan utjecaj na povećanje standarda lokalnog stanovništva te se može očekivati da će se trend zapošljavanja većinom lokalnih stanovnika kao i trend samozapošljavanja koji će pratiti trendove porasta broja posjetitelja nastaviti i u budućnosti. Također, budući da je nacionalni park smješten u području koje dio godine postaje teže dostupan i koji je znatno udaljen od urbanih centara, može se očekivati da će struktura zaposlenika i dalje značajno ovisiti o lokaciji na kojoj je Park smješten. Ono što predstoji je ispitati jesu li i u kojem omjeru utvrđeni trendovi karakteristični za sva zaštićena područja u Republici Hrvatskoj.

LITERATURA

1. European Environmental Agency (2012): European Environmental Agency Report No 5/2012.
2. FINA (2011.): Statistika gospodarskih aktivnosti, lipanj 2011.
3. JU Nacionalni park Plitvička jezera (2012), statistički podaci Odjela pravnih, kadrovskih i općih poslova
4. Trgovački sud u Karlovcu (2012): Izvadak iz sudskog registra JU Nacionalni park Plitvička jezera.
5. TZ Općine Rakovica, (2012): interni statistički podaci
6. TZ Općine Plitvička jezera (2012) interni statistički podaci
7. Ustav Republike Hrvatske, NN 56/90
8. Vidaković, P.(1989): Nacionalni parkovi i turizam, Zagreb, Zavod za zaštitu prirode i Institut za turizam.
9. www.dzs.hr/popisstanovništva2011 (05.10.2013)